

М. В. Кудряшова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Мовний образ часу в оригінальній поезії М. Зерова

Кудряшова М. В. Мовний образ часу в оригінальній поезії М. Зерова. Стаття присвячена комплексному вивченню мовного образу часу в оригінальній поезії М. Зерова. З'ясовано, що час в оригінальній поезії М. Зерова є комплексним культурно насиченим і сконденсованим ціннісно-смысловим утворенням, до складу якого входять образи «циклічний час», «лінійний час», «авторський час», «астрономічний час», «час героя», «соціально-історичний час» і «хронологічний час». Останній реалізується в образах, які передають індивідуально-авторську та етнічну специфіку часу.

Ключові слова: *поетична мова, семантика, циклічний час, лінійний час, сакральний час, ідеологічний час, історичний час.*

Кудряшова М. В. Языковой образ времени в оригинальной поэзии М. Зерова. Статья посвящена комплексному изучению языкового образа времени в оригинальной поэзии М. Зерова. Установлено, что время в оригинальной поэзии М. Зерова представляет собой культурно насыщенное и сконденсированное ценностно-смысловое образование, в состав которого входят образы «циклическое время», «линейное время», «авторское время», «астрономическое время», «время героя», «социально-историческое время» и «календарно-хронологическое время». Последние реализуются в образах, которые передают индивидуально-авторскую и этническую специфику времени.

Ключевые слова: *поэтический язык, семантика, циклическое время, линейное время, сакральное время, историческое время.*

Kudryashova M. V. Language means of the time in M. Zerov's original poetry. The article focuses on systemic study of the specific in linguistic representation of the time in M. Zerov's poetry. It is established that the time term in M. Zerov's original poetry is a culturally rich and condensed value and meaning formation, which consists of «cyclic time», «linear time», «personal time», «astronomical time», «time hero», «socio-historical time» and «calendar-chronological time». This time realized image that passes the author's individual and specific time term.

Key words: *poetic speech, semantics, cyclical time, linear time, sacred time, ideological time, historical time.*

Час і простір є основними категоріями людської свідомості. Проблему існування феномену часу розробляють представники різних наук: філософії, етнології, історії, лінгвістики та ін. Філософів цікавить феномен часу взагалі (М. Хайдеггер, К. Ясперс, В. Вернадський, М. Гаврилов, Н. Скок та ін.), лінгвісти займаються проблематикою образності темпоральної лексики в поетичному тексті (В. Капленко, Т. Федосова), широко розробляють зіставний аспект концепту ЧАС у різносистемних мовах (О. Афанасьєва, Лю Чуньмей) питання відображення часу як фрагменти картини світу в мові (К. Красухін, І. Нетушил, О. Яковлева та ін.). Історики розкривають феномен часу в контексті конкретної історичної епохи (А. Гуревич). Етнологи вивчають проблему часу як елементу картини світу в культурі відповідного етносу (М. Еліаде, В. Топоров).

Час в українській словесності належить до структурно найстійкіших і традиційних

універсалій, що найвиразніше передають особливості національного світосприйняття. Саме спосіб сприйняття і відчуття часу зумовлює світогляд народу і його перспективи [8].

У сучасній українській філології проблема часу-простору розроблена поки що недостатньо [1:146].

Найпоказовіші для М. Драй-Хмари, М. Зерова, М. Рильського, П. Филиповича та Юрія Клена асоціативні зв'язки слів-образів хвилина, весна, осінь, століття частково проаналізовано в нашій кандидатській дисертації «Поетичний словник українських неокласиків» [3]. Окремі запропоновані інтерпретації художніх номінацій на позначення часу в оригінальній поезії М. Зерова виявилися не досить повними. То ж, скористившись влучним застереженням доктора філологічних наук Л. Лисиченко, нашого шановного опонента, про те, що «неокласики, незважаючи на спільність художньо-естетичних настанов, не були суцільною масою. Кожен із них був особистіс-

тю із своїм внутрішнім і мовним світом, що не могло не відбитися на особливостях слів, що виражають цей світ. Цікаво було б простежити відмінності в поетичному значенні слова у кожного поета» [5], звертаємося до запропонованого аспекту дослідження.

Вибір художніх номінацій на позначення часу для аналізу зумовлюється й тим, що «від своєї епохи не втечеш. Зрештою, Зеров і не намагався втікати. Він жив у своєму часі інтенсивніше, ніж будь-хто інший, бо зіставляв його жорстокість і безглуздя з багатьма минулими жорстокими і в своїй лютої божевільності епізодами загальнолюдської історії» [6:16].

Актуальність роботи зумовлюється такими чинниками: значною поширеністю художніх номінацій на позначення часу в текстах М. Зерова і недостатньо їх вивченістю. Взаємодія цих чинників створює широкий простір для дослідження на основі праць М. Ласло-Куцок [4], М. Рильського [7], Д. Павличка [6].

Завдання статті: встановити лексико-семантичні і тематичні групи слів на позначення часу в оригінальній поезії М. Зерова; схарактеризувати означення та епітети, які вживаються при аналізованих номінаціях; з'ясувати функції, які виконують ці слова-образи; визначити міфопоетичні основи їх семантики.

Предметом дослідження виступають лексеми темпоральної семантики.

У поетичному словнику М. Зерова лексичні вияви темпоральності формують лексико-семантичні і тематичні групи лексем на позначення історичних періодів епоха [2:36, 39], доба [2:34], низка літ і поколінь [2:38]; рік [2:81, 51, 72]; певних періодів у житті людини дитинні літа [2:81], ранні літа [2:56], дитячі ніжні літа [2:50], пригодницький вік [2:40], молодість [2:80], сорок літ [2:50], старість [2:86], дні старечі [2:32]; пір року осінь [2:40, 69, 86], праосінь [2:80, 81], зима [2:81, 43, 54, 103], весна [2:28, 29, 43, 46, 47, 52, 54, 63, 64, 69, 81, 86, 93, 97, 100, 103], літо [2:69, 81]; найменувань місяців травень [2:29, 47], серпень [2:48, 56, 83], вереснева ніч [2:80], березень [2:69], квітень [2:69, 48], жовтень [2:54], листопад [2:40]; днів тижня будень [2:51], неділя [2:76]; святкових днів теплий Олексій [2:69–70], Новий рік [2:42], Різдво [2:43]; частин доби ранок [2:37, 69, 80, 92], рань [2:45], день [2:110, 37, 42, 46, 49, 54, 55, 56, 60, 69, 75, 80, 84, 86], сутінь [2:48, 60], вечір [2:28, 37], ніч [2:48]; словами на позначення орієнтирів в рамках доби година [2:38, 44, 80, 109], хвилина [2:53, 54, 88], мить [2:57, 27, 38, 42, 46].

Способи позначати час за допомогою першоелементів живої природи є також установлені в поетичній картині світу М. Зерова: «В крайнебі гасли просмуги янтарні, / А проти наскрізь млу і далечінь / Займалось дві зорі на солеварні» [2:55].

Поет філософськи осмислює категорію часу, відтворюючи її як стихію, потік, що несе людину: «А дні летять, як вітер; рвуть стерно / І топлять нас. І білий цвіт латаття / Вертають на мулке і чорне дно» [2:61]. Час має конотативні характеристики: щаслива мить [2:27], щасливий час [2:45], щасливі дні [2:37, 71, 97], чорний день [2:42, 53], ласкавий листопад [2:40], тяжча ніч [2:42].

Традиційне для української ліричної пісні осмислення «теперішності», «острівного часу», – моменту визначальних подій в житті людини [2:10–11], – представлено в образі чорного дня з сонету «Сон Святослава» М. Зерова: «Ніч місячна кругом, така студена, / Антена гнеться, як струнке стебло, / І чорний день десь дзвонить у стремена» [2:42].

Іронічне переосмислення слова-образу день 'злам долі' – день екзамену спостерігаємо у поезії М. Зерова «PERI TU THUKIDIDU (Повість о Горі-злосчастії)»: «що ми будемо казати / В день останнього одвіту, / Коли Клінгер прийде в славі / І спитає Фуکیدіда?» [2:91].

Слова-образи день, ранок використовується М. Зеровим для втілення мотиву плінності людського життя: «В п'яти немудрих дів євангельської притчі / Взяла ти посох свій і свій мандрівний світоч. / Весела і струнка, в вінку живих надій, / Ступила ти на шлях на зловорожий свій / І ждала дивних див, героїв сутозлотих... / А дні текли смутні у ненастанних сльотах, / Без ранків сонячних, без героїчних дій» [2:80]. Буденний досвід і спосіб життя руйнує прагнення ліричної героїні до нереального, паралізує її самоствердження й самореалізацію: «По краплі розійшлося чуття твоє багате, / На гордий дух лягли мандрівництво і втрати, / І от настав твій час, і в той святочний час / Твій посох поламавсь і світоч твій погас» [2:80].

Напрямок інтерпретації образів скеровують відповідні загальнопоетичні асоціації: ранок – мить юності, буяння сил у вірші «До альбома» М. Зерова: «І як не заздрить вам і молодості вашій, / Цій сповненій вина і ненадпитій чаші, / Цій гострій свіжості передсвітних годин, / Цій смужечці зорі над тихим сном долин!» [2:80]. Пригадаймо загальномовний фразеологізм пити чашу / жити, відповідно молодість – «сповнена вина і ненад-

пита чаша». День – час звершень: «Тепло і радість день новий веде» [2:54].

Сутінь, присмерки – межа між «метушнею денною» і «легкістю вечора»: «Он в сутіні велике місто мріє, / Двигтись і дихає, немов живе; / О серце світу, муз житло нове, / Наш Геліконе, наша Пієріє!» [2:90] Автора цікавить саме перехід від того, що було, до того, що буде: «Люблю я й досі присмерки прозорі / Квітневих вечорів, і чорну сіль / Вишневих, яблуневих верховіть, / І по калюжах ніжнотонні зорі. / Як повійнуло свіжістю надворі!... / Десь ключ птахів небачених летить, / А сутінь гусне, і дзвінка блакить / Вже мерехтить у іскрявім уборі» [2:48]. Присмерки – сакральний час – змінює новий ідеологічний час, руйнуючи стереотипи мислення членів суспільства: «Різдвяна тиша повагом зійшла / На місто пообіднє присмеркове. <...> Та багатьом уже немає свята. / Колись весела і червона дата / Як чорна цифір нині промайне – / І лиш нудьгу всередині сколише» [2:43].

Лексема ніч у поетичному словнику М. Зерова репрезентує кілька значень:

– сакральний час «Вгорі, над банями собора, / Стоїть в повітрі вогкім дзвін, / І ніч весни глядить, прозора, / На штукатурку білих стін. / А там, де світиться ограда, / Там, в жовтім сяєві свічок, / Ждуть великоднього обряду / Ряди розставлених пасок» [2:97];

– вільний час особистості, використаний для задоволення її інтелектуальних та естетичних потреб, що зіставляється із безголосою ніччю – часом передчуття тривожних змін, розлуки: «Мої серпневі дні і безголосі ночі! Які далекі ви, далекі і несхожі / На ті прогулянки, веселі та погожі, / Коли, не знаючи ні прикрих дум, ні втрат, / Ми сповивали ніч у серпантин цитат, / Признань захованих і явних декламацій» [2:82–83]; полярною ніччю самотності «Полярна ніч і волохатий сполох / Над безвістю засніжених долин. / Як терпне серце! Скільки літ один / Німує він [Чернишевський – М. К.] у нетрях захололих!» [2:34];

– космічний час: «В погожі ночі, в запаху щім травні, / Як цвіт буяє і ростуть жита, / Вона [зоря Астрея – М. К.] стоїть, пречиста і свята, / Як в оні дні Сатурнові днедавні» [2:47].

Ураховуючи принцип сполучуваності як основний для аналізу ключового слова в поезії, зазначимо, що нічний час тісно пов'язаний із просторовими координатами, різноманітно представленими в наведених вище текстах.

Зображуючи у своїх творах дійсність, автор неминуче передає характер часопросторового бачення навколишнього своїм героєм,

а також особливості власного сприймання часу: «Я туго ріс. Тож не дивуйте їм, / Тим недосвідченим, невправним звукам, – / Таким беззахисним, таким безруким /

Я був тоді на торзі життєвім!» [2:45]. Індивідуальний час у поезії М. Зерова антропоцентричний, суб'єктивний, певною мірою драматичний, незворотний.

Часові поняття реалізуються за допомогою церковного та народного календарів: «Чи скоро ж у мені, о теплий Олексію, / Минуться туга, біль, розтане темний лід?» [2:70].

Мотив циклічності річного хліборобського кола і філософські роздуми над заданістю у зв'язку з цим долі людини теж показові для поезії лідера неокласиків: «Тягар робочих літ наліг мені на плечі, / Стих безтурботний сміх і споважніли речі, / І голос чую я настирливо-шорсткий: / «Лукавий наймите, а де ж доробок твій? / Де плід твоїх трудів і творчості твоєї? / Чи ж добре ти робив над чорною ріллею, / Чи встигнеш, поки день, скінчить свої жнива?» [2:80]. Літо – найголовніша пора року, час, коли проводили важливі сільськогосподарські роботи. Пригадаймо, що лексема «літо» (пора року й рік) має зв'язок із готським словом *dags* (день), стародавньо-прусським – *dagis* (літо), литовським – *dagas* (жнива). Для поета літній день – час визначення внеску людини в суспільне благо.

Циклічний час природи (заснований на повторенні природних явищ) і лінійний час (заснований на подіях, які не повторюються, наприклад, етапах життя людини від народження до смерті) органічно поєднані у М. Зерова: «Все те – триумф усталеного ладу: / Всякдень стрівати на річнім кругу / Безвладну руку, зачіску тугу / І господиню втомлену, нераду. / Так невідхильно повів листопаду / До нас приходить, і в свою чергу / Земля холоне у пухкім снігу / І висне наморозь на вітах саду. / О перша сивино осінніх днів! / Як тужить той, кому твій час наспів, / Мов біла провість життєвого спаду. / Звикай тепера на гіркій межі / Вбирати зблідлих обріїв принаду / І тішитись на радощі чужі» [2:40–41]. Для осені як природного часу характерним є біологізм (занепад). Час людський у вірші описується крізь призму потреб і цілей повсякденного життя. Ліричний герой змушений пристосовуватись до нового соціального і природного середовища, бо для нього осінь – це час драматичних випробувань характеру.

Лексема осінь у поезії М. Зерова вводить темпоральний смисл «втрачений час»: «Прудко на безвість ідуть наші дні і короткі годи-

ни, / Зрана до ночі гуде колесо темних турбот. / Не помічаємо – як надворі весна розцвітає, / Не помічаємо – як з дерева сиплеться лист. / Тільки і вимовиш «осінь!» – коли, ідучи тротуаром, / Втомлені очі зведеш на облетілий каштан. / Так у півсні пролетять наші дні і літа повносили, / І зачорніє в душі старості голе гілля» [2:86]. Пересічна особистість так переживає й осягає час у практичній діяльності. Тиск часу зумовлює поведінку людей і спонукає реалізувати себе саме так в конкретних життєвих обставинах.

В інтимній ліриці автора праосінь (вересень) нагадує зріле кохання: «Як ніжна праосінь, ти йдеш моїми снами, / Мов китиці калин, рожевієш устами, / Очима темними, мов вереснева ніч, / Округлістю тьмяних алебастрових пліч / Ти невідступна скрізь з моїми почуттями» [2:80].

Час весни – пора кохання, сподівання щастя: «Кличе весна незліченними чарами, / Манить нас знову і знов, / Вабить очима блакитними й карими, / Сонцем і шумом дібров» [93]; «Ти йдеш, і в очах – дивування, / Побожний і німий порив: / Ти вся – одно передчування / Весняних і щасливих днів» [2:97].

Зима – пора занепаду: «Ще вчора думка мовила твереза: / Горнисть і шулься – он зима іде; / Все, що було недавно молоде, / Вже обтинають невблаганні леза» [2:54]; період вигнання, самотності: «Братерство давніх днів, розкішне любе гроно! Озвися ти хоч раз до вигнанця Назона, / тарого, кволого, забутого всіма / В краю, де цілий рік негода, та зима» [2:81]. Зима пов'язана з лексемами, що належать до тематичної групи метеоявища: «А там морози знов і небо в сивій ризі» [2:81].

У сучасному суспільстві, як відомо, домінує лінійний час. Циклічність часу людина усвідомлює при святкуванні кожного року тих самих свят: «Ішов додому, цукор ніс пайковий / І думав про гіркий щоденний труд... / Разком огнів світився Голівуд / У чарах но-

ворічної обнови. <...> Минала заздрість, гамувався шал. / Що ж! Хай вершиться бідний ритуал / Стрівання рядового пілігрима» [2:41–42]. Отже, циклічність характеризується повторюваністю і регулярністю свят.

Ідеологічний час із його глобальним перетворенням природи й соціуму втілений в образі нової доби: «Чи то його, минулих днів остаток, / Пожертви мусила нова доба? [2:34].

З семіотичним часом пов'язаний образ каштану, традиційний символ Києва, який сягає архетипного дерева часу у вірші «Київ навесні ввечері»: «І в тихий час, як западає ніч, / Поважно гомонять старі каштани / І в небо зносять міриади свіч» [2:28].

Час історичний реалізується творчо в матеріальних і духовних предметах культури, стаючи для людини соціокультурним феноменом: «Давно в минулім дні твоєї [Києва – М. К.] слави, / І плаче дзвонів стоголоса мідь, / Що вже не вернеться щаслива мить / Твого буяння, цвіту і держави. / Але, мандрівче, тут на пісках стань, / Глянь на химери барокових бань, / На Шеделя білоколонне диво: / Живе життя, і силу ще таїть / Оця гора зелена і дрімлива, / Ця золотом цвяхована блакить» [2:27]. Образ минулого тут конкретно зримий і переконливий.

Аналіз особливостей функціонування лексем на позначення часу в поетичному словнику М. Зерова дозволяє зробити висновок про те, що визначальними для його творчості є образи, побудовані на традиційних загальнопоетичних асоціаціях (номінація весна виступає носієм позитивної конотації, уособлює радість, повернення до світлого періоду в житті природи й людини, тоді як осінь вживається на означення тривожного стану, занепаду). Мікрообрази зі словами ніч, сутінки, присмерки в поетичному словнику автора мають різні семантичні особливості, які іноді є відмінними від традиційного семантичного наповнення цих одиниць.

Література

1. Жуковська Г. Історіософський часопростір у поемах Ліни Костенко // Сучасний погляд на літературу : Зб. наук. праць. Вип. 4. — К., 2000. — С. 145—155.
2. Зеров М. К. Твори : В 2 т. / Микола Зеров — К. : Дніпро, 1990. — Т. 1 : Поезії. Переклади / Упоряд. Г. П. Кочур, Д. В. Павличко. — 1990.
3. Кудряшова М. В. Поетичний словник українських неокласиків : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. В. Кудряшова. — Харків, 2000. — 145 с.
4. Ласло-Куцюк М. Дзвінка закінченість сонета Зерова / Магдалина Ласло-Куцюк // Шукання форми. — Бухарест : Критеріон, 1980. — С. 108—138.
5. Лисиченко Л. А. Відгук офіційного опонента доктора філологічних наук, професора на дисертацію М. В. Кудряшової «Поетичний словник українських неокласиків», подану до захисту на

здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 — українська мова. — Харків, 2000. — С. 5.

6. Павличко Д. Безсмертний майстер / Дмитро Павличко // Зеров М. К. Твори : В 2 т. — К. : Дніпро, 1990. — Т. 1 : Поезії. Переклади / Упоряд. Г. П. Кочур, Д. В. Павличко. — 1990. — С. 14—20.

7. Рильський М. Микола Зеров — поет і перекладач / Максим Рильський // Зеров М. К. Твори : В 2 т. — К. : Дніпро, 1990. — Т. 1 : Поезії. Переклади / Упоряд. Г. П. Кочур, Д. В. Павличко. — С. 3—12

8. Усатенко Г. О. Образно-символічна система художнього часу українського пісенного фольклору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.09 «Фольклористика». — К., 1994. — 18 с.